

Nieuw bewijs van Nederlands onvermogen te dekoloniseren

René de Groot:

Drie miljard verwijten.

Nederland en Suriname, 1974-1982.

Amsterdam: Boom, 2004; 283 blz. (met lijst van bronnen en literatuur, register van namen); 27,50 euro; ISBN: 90-8506-025-7

Nederland wordt steeds flinkser. Op een en dezelfde dag berichtte de Nederlandse pers zelfs dat onze toekomstige basisschool-leerkrachten binnenkort niet langer voor de klas mogen staan zonder een rudimentaire kennis van wiskunde en dat de Tweede Kamer in de toekomst tot een 'zakelijke' verhouding met Suriname wil komen.

Dat laatste lijkt erop te duiden dat Nederland Suriname eindelijk als buitenland accepteert. Dat was in de periode tussen 1975 en 1982 wel anders. Over de politieke contacten tussen de twee landen valt veel te zeggen, maar niet dat ze zakelijk waren. Dat geldt in het bijzonder voor het moeilijkste dossier: de bestemming van de grote zak met geld die Nederland bij de soevereiniteitsoverdracht in 1975 aan Suriname had beloofd. De nieuwbakken Surinaamse regering mocht echter niet vrijelijk over dat geld beschikken, hoewel dat veel problemen zou hebben voorkómen. Maar Nederland was bang dat z'n goeie geld dan in het luchtledige zou verdwijnen. Vandaar de eis dat een bilaterale commissie elke projectaanvraag diende goed te keuren alvorens Nederland geld stuurde. Dat bleek een rampenscenario. De wederzijdse frustraties waren groot en de miljarden zijn toch in het luchtledige verdwenen. Er bestaat geen mooier bewijs voor de stelling dat geld niet gelukkig maakt dan de

geschiedenis van deze 3 miljard gulden aan ontwikkelingshulp.

De oorzaak van het falende beleid is niet moeilijk te vinden: *het onvermogen van Nederland om te dekoloniseren*. Dat was in Indonesië gebleken en ook in Nieuw-Guinea. In Suriname ging het voor de derde keer fout. Keer op keer was Nederland niet in staat te accepteren dat de politici en bestuurders van zijn ex-koloniën na de soevereiniteitsoverdracht niet langer de normen en waarden van het vroegere moederland voor ogen hielden, maar zich aanpasten aan wat in de regio gebruikelijk was. Zonder de dwingende ogen van de kolonisator bleken behoorlijk bestuur, onkreukbaarheid en controle niet diep geworteld te zijn en gemakkelijk te kunnen worden vervangen door bevoordeling van de eigen clan of etnische groep, vriendschapspolitiek en gesjoemel.

De meeste ex-kolonisatoren begrepen gelukkig dat ze bij de beoordeling van hun voormalige koloniën de lat flink wat lager moesten leggen. Nederland niet. Elke afwijking van de eigen bestuurspraktijk werd onder het vergrootglas van de vaderlandse pers gelegd. Zo ontstond er al snel de indruk dat de Indonesiërs en de Surinamers er een rotzooi van maakten en in het geval van Suriname vond de Nederlandse frustratie een uitweg in de Commissie Ontwikkelingssamenwerking Nederland Suriname (CONS), die over de financiering van de ontwikkelingsprojecten moest beslissen.

Nodig was die frustratie niet, want blanco cheques waren wél zo gemakkelijk geweest en hadden hetzelfde effect gesorteerd. Het is inmiddels zonneklaar dat het gulle Nederlandse afscheidsgeschenk Suriname nauwelijks iets heeft opgeleverd. Zo is er veel geld verdwenen in de bodemloze

put van het West-Surinameproject, met onder meer de aanleg van een nooit gebruikte spoorlijn. Het bestuur en de regering van Suriname waren *überhaupt* niet in staat te voldoen aan de hooggespannen verwachtingen ten aanzien van voorbereiding en uitvoering van de projecten. Nederland ging er zich met steeds meer nadruk mee bemoeien. 'Paternalisme', noemt de auteur die houding en daar is veel voor te zeggen, maar wat voor kwalificatie had hij gebruikt als niet Nederland, maar een internationale organisatie als het IMF of de Wereldbank met de vuist op tafel had geslagen?

In de conclusie komen opmerkelijke feiten naar voren. Kritiek op de hulp in Suriname kwam in het begin niet van Rechts, maar van Links. Ontwikkelingshulp zou alleen maar de uitbuiting van Suriname ten bate van het Nederlandse bedrijfsleven ten doel hebben. De auteur wijst er echter op dat er van bevoordeling van het Nederlandse bedrijfsleven nauwelijks sprake was. Daar staat tegenover dat de Nederlandse gelden evenmin veel betekenis hadden voor de Surinaamse economie, omdat er voornamelijk importen mee werden gefinancierd. Het was niet het vele geld, maar juist de Nederlandse politiek die Suriname heeft benadeeld. Nederland heeft immers de militaire coup van 1980 min of meer gesteund in plaats van te ijveren voor terugkeer van de democratisch gekozen regering.

Daar zit een kern van waarheid in, maar toch *is dit oordeel te hard*. De Surinaamse democratie stelde *sowieso* niet veel voor, en tot vandaag de dag zijn noch de dictator noch de ambtenaren en politici die de dictatuur hebben gesteund, ter

verantwoording geroepen. Wél kan ik de auteur volgen in zijn these dat de Surinaamse economie eerder schade dan voordeel heeft gehad van de Nederlandse goedgeefsheid. De gelden uit Nederland wekten zowel bij het bedrijfsleven als de overheid in Suriname de indruk dat de strijd om het bestaan nog zo moeilijk niet was. Bij het toekennen van de miljarden alsook het schipperen met de goedkeuring van de projecten en de lakse controle op de uitvoering speelde het koloniale schuldgevoel een grote rol, en dat gevoel blijkt een slechte raadgever te zijn geweest. De auteur wijst hier in het bijzonder op de toenmalige minister Pronk. Zijn opvolger, Jan de Koning, voerde een veel consistentere beleid.

Het verhaal van René de Groot is gebaseerd op een uitvoerige studie van de literatuur. Daarnaast heeft de auteur een aantal overheidsarchieven geraadpleegd en interviews afgenomen. De hoofdstukken zijn chronologisch ingedeeld. Het verhaal houdt op in 1982, toen de decembermoorden een eind maakten aan de Nederlandse hulp. Maar ook daarna bleef Suriname een bijzonder stukje buitenland, getuige het feit dat er nog ver na de dekolonisatie veel berichten over Suriname in de Nederlandse pers werden opgenomen, vaak op de binnenlandpagina.

Na de coup is er bijna een kwart eeuw gepasseerd, maar het staat nog te bezien of Suriname werkelijk een gewoon deel van het buitenland is

geworden. Ik ben er nog niet zo zeker van dat de Tweede Kamer haar mond houdt als er daar weer iets dramatisch zou voorvallen. De voortdurende strubbelingen met de Antillen doen vermoeden dat Nederland nog steeds niet in staat is zijn ex-koloniën strikt zakelijk te benaderen. 'The long goodbye' van Nederlandse bemoeizucht en paternalisme is voor de Antillen nog niet eens begonnen.

Piet Emmer

Dr P.C. Emmer is hoogleraar Geschiedenis van de Europese expansie aan de Universiteit Leiden.

Nederlandse anti-kernwapenbeweging geboekstaafd

Remco van Diepen:

Hollanditis. Nederland en het kernwapendebat 1977-1987.

Amsterdam: Bert Bakker, 2004; 504 blz.; 30,- euro; ISBN: 90-351-2740-4

In de eerste helft van de jaren tachtig vonden in Nederland de meest massale buitenparlementaire acties van na de Tweede Wereldoorlog plaats. In 1981 en 1983 demonstreerden 400.000 resp. 550.000 burgers tegen de plaatsing van kruisraketten in ons land. In 1985 tekenden 3,75 miljoen Nederlanders een 'volkspetitionnement' tegen de raketten.

In zijn door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek gefinancierde studie heeft de historicus Remco van Diepen ge-

probeerd de vraag te beantwoorden '... waarom de discussie over de plaatsing van de 48 kruisvluchtwapens uitmondde in een van de grootste maatschappelijke en politieke conflicten die Nederland na de Tweede Wereldoorlog heeft gekend. Hierbij zal uiteraard vooral worden gekeken naar de rol van het IKV en andere vredesorganisaties. Hoe is de vredesbeweging er in zeer korte tijd in geslaagd een massale aanhang te verwerven, en mede daardoor de komst van de kruisvluchtwapens zes jaar lang tegen te houden? Hoe is het mogelijk dat Nederland, lange tijd een van de loyaalste NAVO-lidstaten, binnen enkele jaren een "stoorzender" en een "luis in de pels" van het bondgenootschap werd?' (blz. 19-20).

Van Diepen heeft de term 'hollanditis' ontleend aan de historicus Walter Laqueur, die in 1981 in een

geruchtmakend artikel in het tijdschrift *Commentary* betoogde dat de opbloei van de vredesbeweging in Nederland neerkwam op herleving van oude neutralistische en pacifistische sentimenten. Laqueurs these gaf destijds aanleiding tot een levendig debat. Onder andere Voorhoeve en Heldring hadden al eerder gewezen op de moralistische, neutralistische en messianistische traditie in de kijk van veel Nederlanders op de internationale politiek. Van Staden en Siccama daarentegen schreven de opkomst van de vredesbeweging vooral toe aan de ontzuiling van de jaren zestig en zeventig en de daarmee gepaard gaande verwarring onder de politieke elites. Daarnaast was de vredesbeweging in die tijd bepaald niet alleen in Nederland krachtig vertegenwoordigd. Ook in België (vooral Vlaanderen), de Bondsrepubliek, Groot-Bri-

tannië, Noorwegen en Denemarken laaiden de emoties hoog op, anders dan in Zuid-Europa, waar de vredesbeweging veel minder aan de weg timmerde. In zijn boek gaat Van Diepen in op de vraag of er inderdaad sprake was van een herleving van neutralisme, pacifisme en gidslanddenken.

De acties tegen de kruisraketten waren niet de eerste massale acties van de Nederlandse vredesbeweging. In reactie op de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog organiseerde in het bijzonder de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij in het begin van de jaren twintig tal van acties, onder andere, en met succes, in 1923 tegen de Vlootwet, die voorzag in een forse versterking van de vloot, vooral in Nederlands-Indië. In de jaren dertig zakte de vredesbeweging evenwel in, ten gevolge van de economische crisis en de opkomst van fascisme en nationaal-socialisme. In de jaren 1945-1970 was Nederland een trouwe bondgenoot van de Verenigde Staten en er rees niet of nauwelijks protest tegen de komst van de eerste kernwapens in 1959. De Ban-de-Bom-beweging en de Pacifistisch-Socialistische Partij kregen in het begin van de jaren zestig een bescheiden aanhang, die niet te vergelijken was met de steun voor de Britse *Campaign for Nuclear Disarmament*. Halverwege de jaren zestig deed zich een explosie voor in buitenparlementaire acties, maar ook toen kwam de vredesbeweging in Nederland nauwelijks van de grond.

Van Diepen laat zijn uitgebreide weergave van het 'kernwapendebat' in Nederland beginnen in 1977, met de protesten tegen de neutronenbom, die 'mensen doodt maar gebouwen laat staan'. Het Comité Stop de Neutronenbom, een door de CPN gecontroleerd 'onafhankelijk personencomité', leidde de acties. In hetzelfde jaar startte het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) de campagne 'Help

de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland'. Het IKV speelde vanaf 1979 een belangrijke rol in de acties tegen het NAVO-dubbelbesluit uit 1979, dat twee componenten had: plaatsing van 572 nieuwe kernwapens voor de middellange afstand in diverse Europese landen, waaronder Nederland, en een aanbod aan de Sovjetunie tot onderhandelingen over wapenbeheersing. De acties, die steun kregen van linkse partijen en vakbonden, van kerken en tal van andere maatschappelijke organisaties, spitsten zich toe op de plaatsing van 48 kruisraketten in Nederland. De acties hadden uiteindelijk géén succes; in 1985 besloot de Nederlandse regering tot plaatsing over te gaan. Toch zijn de raketten er *niet* gekomen dank zij een in 1987 door de Verenigde Staten en de Sovjetunie afgesloten wapenbeheersingsovereenkomst.

In een uitvoerige slotbeschouwing geeft Van Diepen de oorzaken van de korte maar hevige opbloei van de vredesbeweging weer. Een *structurele oorzaak* is zijns inziens het welhaast permanente 'gidslandcomplex', dat kenmerkend is voor Nederland en een vruchtbare voedingsbodemp voor de vredesbeweging vormt. Toch heeft Laqueur, met zijn these van de 'hollanditis', niet volledig gelijk, want de Nederlandse bevolking was begin jaren tachtig niet pacifistischer of neutralistischer dan Belgen, Fransen en Denen. Een *tweede oorzaak* betreft de 'culturele revolutie' van de jaren zestig, de ontzuiling en de verwarring onder de politieke elites, die een gunstig klimaat schiepen voor buitenparlementaire acties in het algemeen. *Ten derde* wijst Van Diepen op de specifieke omstandigheden omstreeks 1980: de 'nieuwe koude oorlog' en de door velen verafschuwde opvattingen van de nieuwe Amerikaanse president Reagan. *Ten slotte* waren er 'entrepreneurs' die op

behendige wijze mensen en middelen wisten te mobiliseren, van wie IKV-secretaris Mient-Jan Faber het meest uitgesproken voorbeeld is.

Het geringe succes van de vredesbeweging schrijft Van Diepen toe aan de polarisatie die zich ten tijde van de acties voltrok. Uiteindelijk kregen de acties het karakter van een massaal protest van 'links' tegen 'rechts', en omdat 'rechts' (d.w.z. CDA en VVD) in de periode 1982-1986 nu eenmaal de meerderheid in de Tweede Kamer had en de regering vormde, kon het zich uiteindelijk een besluit tot plaatsing permitteren. Aanvankelijk waren er binnen het CDA, anders dan in de VVD, zeker leden en kiezers die kritisch stonden tegenover het kabinetsbesluit, maar zij namen vrijwel geen deel aan de protestacties. Ook profiteerden de linkse partijen electoraal niet of nauwelijks van het kruisrakettenissue; klaarblijkelijk vond het gros van de kiezers andere *issues*, zoals de economische malaise begin jaren tachtig, belangrijker. Ten slotte was in de loop van de jaren tachtig de positie van de linkervleugel van het CDA – de 'loyalisten' en 'atoompacifisten' – zeer verzwakt.

Sinds 1987 is van de vredesbeweging in Nederland weinig meer te merken geweest, al is de 'messianistische' voedingsbodemp nog steeds aanwezig. Er is wel wat protest geweest tegen de diverse oorlogen in Irak, maar dat valt in het niet vergeleken bij de acties in andere Europese landen. De gewijzigde internationale omstandigheden, de *déconfiture* van links en van het 'progressieve christendom', alsmede de individualisering van de samenleving zijn hier volgens Van Diepen debet aan.

Van Diepen heeft een uitstekend boek geschreven, dat ongetwijfeld te boek zal komen te staan als een standaardwerk over één van de meest roerige perioden in de geschiedenis

van Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Veel nieuwe informatie heeft hij niet verzameld, maar hij heeft wél de bestaande informatie op een zeer overzichtelijke wijze geordend. Het resultaat is een goed gedocumenteerde, zeer goed geschreven en boeiende studie, waarin hij niet alleen het kernwapendebat in Nederland nauwgezet bespreekt, maar ook uitvoerig ingaat op de historische, internationale en politieke context van de acties van de vredesbeweging. Daarnaast is het mij als bescheiden deelnemer aan de acties van de vredesbeweging in die tijd opgevallen hoe goed Van Diepen de 'tijdgeest' van het begin van de jaren tachtig begrepen heeft.

Dat neemt niet weg dat de analyse van Van Diepen niet geheel overtuigt. Dat betreft vooral het belang van wat hij het *gidslandcomplex* noemt, dat typisch Nederlands zou zijn. Mijns inziens is dit een factor die weinig verklaart want, zoals de auteur zelf aangeeft, bloeide de vredesbeweging begin jaren tachtig ook in andere Noordwest-Europese landen op. Het is jammer dat de auteur niet nader ingaat op de door hemzelf (blz. 16-17) aangehaalde analyse van de Duitse politicoloog Joffe, die constateert dat de vredesbeweging in Noord-Europa veel sterker was dan in Zuid-Europa, wat veroorzaakt zou zijn door de verschillen in opstelling van de sociaal-democratische partijen. Het is inderdaad opvallend dat in het algemeen de 'nieuwe sociale bewegingen' (naast de vredesbeweging o.a. ook de milieu- en vrouwenbeweging) in Noord-Europa veel sterker waren dan in Zuid-Europa, waarbij Vlaanderen tot Noord- en Wallonië tot Zuid-Europa behoort. In Zuid-Europa speelden communistische partijen, anders dan in Noord-Europa, lange tijd een belangrijke rol en waren de sociaal-democratische partijen in ieder geval op papier aanmerkelijk radicaler dan

in Noord-Europa. De Noord-Europese sociaal-democratische partijen hadden veel eerder en veel radicaler afstand gedaan van het oorspronkelijke marxistische gedachtegoed, waardoor zij opener stonden voor de thema's van de nieuwe sociale bewegingen. In Zuid-Europa, inclusief Wallonië, was in de eerste helft van de jaren tachtig de 'sociale strijd' nog steeds aanmerkelijk belangrijker dan de *issues* van de nieuwe sociale bewegingen.

Met het 'gidslandcomplex' is al helemaal niet de thans in internationaal perspectief zwakke positie van de vredesbeweging te verklaren. Het lijkt erop dat de afbraak van traditionele maatschappelijke verbanden, de individualisering en het consumentisme in Nederland verder voortgeschreden zijn dan in andere landen.

Een minpunt is de manier waarop Van Diepen veelvuldig zijn eigen min of meer neo-conservatieve opvattingen in zijn boek door laat klinken. De auteur voelt zich geroepen continue oordelen over standpunten van individuen en organisaties en daarbij komt duidelijk naar voren waar zijn sympathieën liggen. Zeker in zijn slotbeschouwing weet hij geen maat meer te houden, waarbij de grote boosdoeners 'intellectuelen en politici' zijn die in de jaren tachtig en negentig 'in allerlei gevaarlijke valkuilen' zijn getrapt (blz. 404). Nu kan het geen kwaad als een auteur, bijvoorbeeld in het voorwoord of een nabeschuiving, zijn eigen stellingname naar voren brengt, maar het zou Van Diepen gesierd hebben als hij in zijn betoog als geheel wat meer distantie in acht genomen had. Nu wekt hij de indruk aan te willen tonen dat niet de vredesbeweging maar Reagan destijds gelijk had. Dat is zijn goed recht, maar dan had hij een ander boek moeten schrijven, namelijk over de merites van de Nederlandse

vredesbeweging. Ik hoop dat Van Diepen zich wat meer inhoudt in de volgende drukken die ongetwijfeld van dit boek zullen verschijnen.

Wim van Noort

Dr Wim van Noort, socioloog, is verbonden aan de faculteit sociale wetenschappen van de Universiteit Leiden.

Nederlandse perspectieven op internationale veiligheid

**Bert Bomert, Theo van den Hoogen,
Ramses A. Wessel (red.):
Internationale Veiligheidsvraagstukken
en het Nederlands perspectief. Jaarboek
Vrede en Veiligheid, 2004.**

*Nijmegen: Centrum voor Internationale
Conflictanalyse & Management (CICAM),
Radboud Universiteit Nijmegen, 2004; 241
blz.; 22,50 euro; ISBN: 90-71701-79-4*

De redactie van de jaarlijkse publikatie van het Centrum voor Internationale Conflictanalyse & Management van de Radboud Universiteit is er ook dit jaar in geslaagd een tiental artikelen van zeer uiteenlopende aard, inhoud en omvang te bundelen. Wél blijft het een beetje gissen naar de rode draad van de opstellen, maar de volgende omschrijving, afkomstig van de achterflap van het Jaarboek 1994, voldoet gelukkig ook nu nog: 'Niet alleen het overheidsbeleid wordt geanalyseerd, maar ook is er traditioneel aandacht voor de opvattingen van de publieke opinie en de vredesbeweging. Daarnaast wordt uitgebreid stilgestaan bij de internationale context waarbinnen het Nederlandse beleid gestalte krijgt.' Weliswaar is de vredesbeweging niet meer zo prominent aanwezig, maar voor het overige zou een variant van deze omschrijving bij toekomstige jaarboeken nuttig werk kunnen verrichten voor het concentratievermogen van samenstellers, auteurs en lezers. Hetzelfde geldt overigens voor een inleidend redactioneel, waarin de context voor het jaar 2004 op scherp wordt gesteld.

De variëteit van de bundel is op zich zelf niet verwonderlijk, gezien het beweeglijke karakter van zowel het overheidsbeleid als de internationale context, die immers het centrale

thema vormen. Wat bij deze bundel echter wel in het oog springt, is het ontbrekende Nederlandse perspectief in meer dan de helft van de beschouwingen. Wellicht is dit het gevolg van de contrastrijke doelen die met deze publikatie beoogd worden: enerzijds een jaarboek met een verslaglegend karakter, anderzijds een samenstel van analyses van internationale vraagstukken, in samenhang met het al dan niet verklaarde Nederlands perspectief. Zo had in de beschouwingen van zowel Kees Homan als Charlotte Hille over respectievelijk Centraal-Azië ('Centraal-Azië: een nieuwe *great game* tussen Rusland, Verenigde Staten en China') en de Kaukasus ('Conflicten in de Kaukasus') een koppeling gelegd kunnen worden met het Nederlandse OVSE-voorzitterschap in 2003, door te bezien of onze stuurmanskunst enige invloed heeft gehad op de door Homan zo noodzakelijk geachte politieke, sociale en economische hervormingen c.q. op de oplossing van de door Hille beschreven Kaukasische conflicten.

Hetzelfde geldt voor de twee artikelen van Theo van den Hoogen over de moeizame geboorte van het Grondwettelijk Verdrag (co-auteur: Hester Menninga) en Cyprus als smet op het succesverhaal van de Europese Unie. Over de inzet van het Nederlandse EU-voorzitterschap op deze dossiers valt weinig tot niets terug te vinden. De overige twee opstellen waarbij een Nederlandse invalshoek ontbreekt, zijn het gedegen jaaroverzicht 'Proliferatie en non-proliferatie in 2004' van Paul Rusman en de Midden-Oostenanalyse van Erik Ackermann en Melanie Bartels ('Na Arafat en Internationaal Gerechtshof: Openingen in het Israëliësch-Palestijns conflict?'). Waarschijnlijk is

dit te wijten aan het feit dat beide onderwerpen steeds meer vanuit een multilaterale, Brusselse en steeds minder vanuit een nationale, Haagse optiek worden behandeld. De overige bijdragen vormen een ware caleidoscoop van onderwerpen. Zo komen aan bod: de vernieuwing van de VN; de genocide in de Soedan; terrorisme van eigen bodem; en de Nederlandse opinie.

Bibi van Ginkel en Ramses Wessel vragen zich af of de VN-Veiligheidsraad zich 'bestuurlijk vernieuwt' tot wereldwetgever of achterhaald instituut. De auteurs doen dit door de belangrijkste aanbevelingen uit het *High-level Panel*-rapport af te zetten tegen de alledaagse praktijk van de internationale rechtsorde. Ze besteden aandacht aan het functioneren van de Veiligheidsraad, aan de vermeende proliferatie van subsidiaire organen en aan de mogelijkheid van gebruik van geweld zonder machtiging van de Veiligheidsraad. Op dit laatste punt komen ze tot de conclusie dat het AIV/CAVV-rapport over dit onderwerp meer ruimte laat dan het HLP-rapport. Misschien wel begrijpelijk, gezien de Amerikaanse opvattingen over internationaal geweldgebruik, zoals verwoord in de Veiligheidsstrategie van de regering-Bush. Het essay wordt afgesloten met een aantal conclusies van de schrijvers die door VN-secretaris-generaal Kofi Annan al eerder kernachtig zijn samengevat: 'Those who seek to bestow legitimacy must themselves embody it; and those who invoke international law must themselves submit to it.'

Gelijm Molier licht toe hoe de genocide in Soedan zich verhoudt tot de juridische plicht tot ingrijpen. Opvallend detail in dit artikel is de positie-

bepaling van de Nederlandse regering als het gaat om het ontkennen van het verband tussen de urgentie van actie in Soedan en de juridische classificatie van de gepleegde misdaden. Molier stelt dat deze uitspraak twee interpretaties kent. De positieve zienswijze is dat er juridisch geen sprake hoeft te zijn van genocide alvorens kan worden overgegaan tot een humanitaire interventie. Deze wijze van formuleren betekent echter tevens dat het vaststellen van genocide juridisch niet verplicht tot een gewapend optreden ter beëindiging ervan. En hiermee neemt de regering een ambivalente houding in, die volgens de schrijver echter wél gedekt wordt door de bepalingen van het internationaal recht.

Edwin Bakker gaat in op de vraag of de dreiging van terrorisme in Nederland nu groter is dan ooit. In een genuanceerd betoog weet hij duidelijk te maken dat de situatie rond terrorisme anno 2004 duidelijk een andere is dan in de voorgaande decennia en

dat de vraag bevestigend moet worden beantwoord: de gepercipieerde fysieke dreiging van een terroristische aanslag is groter dan ooit. Dit groten-deels als gevolg van een aantal mondiale en ook lokale trends, die door Bakker worden beschreven. Voeg daarbij de wijze waarop in Nederland regering en media zijn omgegaan met het fenomeen terrorisme van eigen bodem, en 'de terrorist' heeft zijn slag geslagen: 'de Nederlander' is in de greep van de angst. Deze situatie steekt scherp af tegen die in het Verenigd Koninkrijk, waar professioneel politiek leiderschap, informatiebeleid en crisismanagement al jaren worden ingezet in de strijd tegen het terrorisme en de gevolgen ervan. Omdat voorzien wordt dat ook de komende jaren terrorisme hét onderwerp van gesprek blijft in Nederland, wordt het tijd meer aandacht te besteden aan *social impact management*, aldus Bakker.

Philip Everts behandelt in de hekkensluiter van deze bundel de ontwik-

kelingen in de Nederlandse publieke opinie. De veiligheidsonderwerpen variëren van de bedreiging van de wereldvrede tot wat Nederlanders over Duitsers denken en *vice versa*. Of er verband zit tussen het een en het ander, blijft helaas onbelicht. Gewoontegetrouw beperkt Everts zich in zijn bijdrage tot een vergelijkende analyse met voorgaande jaren. Voor 2004 is hij er echter in geslaagd voor een gedeelte van zijn onderzoek ook een vergelijking te presenteren met de publieke opinie in ons omringende landen, en dat is de moeite van het lezen waard.

Gert de Nooy

Gert de Nooy was o.m. Nederlands militair attaché in Boekarest en hoofd diplomatieke en militaire samenwerking van het Ministerie van Defensie in Den Haag. Hij is thans als *senior fellow* verbonden aan het Clingendael Security and Conflict Programme (CSCP).

It's the culture, stupid!

Emerson Vermaat:

Misdaad, migratie en cultuur.

Utrecht: Aspekt B.V., 2004; 331 blz.; 24,95 euro; ISBN: 90-5911-150-8

Het onderwerp 'cultuur' heeft lange tijd iets onaantastbaars gehad. Het was niet politiek correct te spreken over 'betere' of 'slechtere' culturen. Alle culturen waren immers gelijkwaardig. Van dat standpunt komt men nu terug. En terecht, want cultuur speelt een belangrijke rol bij onderwerpen als inburgering en

integratie, ontwikkelingssamenwerking, bij de uitbreiding van de EU, en bij de recente 'botsing der culturen' (terroristische aanslagen). In dit kader valt het verschijnen van het boek van Emerson Vermaat dus toe te juichen.

Het is een vlot geschreven boek, waarin veel hedendaagse problemen de aandacht krijgen die zij verdienen. Helaas niet altijd op de goede manier; het lijkt er sterk op dat de auteur met een bepaalde vooringenomenheid aan zijn boek begonnen is. Dat neemt niet weg dat ik zijn primaire visie op 'cultuur' deel. Het door hem gemaakte onderscheid tussen Westerse en

niet-Westerse culturen in hoofdstuk 2 is dan ook een van de sterkste delen van het boek. Ook wordt een mooi beeld geschetst van hoe naïef Nederland is geweest door mensen binnen te halen die in hun eigen land nog in de 'donkere Middeleeuwen' leefden, maar die zich hier wel probleemloos 'met behoud van eigen cultuur' zouden aanpassen.

Er tekent zich een sterke tweedeling af in de hoofdstukken van het boek. In het eerste deel gaat het om verschijnselen in niet-Westerse culturen die vanuit elk perspectief laakbaar zijn, zoals eerwraak, de geweldscultus

en de discriminatie van andersdenkenden. Net als Vermaat heb ik een grote afkeer van cultuurrelativisme, dat dergelijke primitieve gebruiken goedpraat 'omdat dit nu eenmaal bij hun cultuur past'. Alle mensen zijn mijns inziens gelijkwaardig, of het nu gaat om mannen/vrouwen, homo's/hetero's, witten/zwarten of diverse soorten religies. En wanneer grondrechten botsen (mogen bijvoorbeeld moslims hun vrouwen onderdrukken?), gaat het recht van het individu boven dat van de groep.

Het tweede deel bestaat uit misstanden waarbij – in mijn ogen – juist het Westerse beleid niet vrijuit gaat, hetgeen geleid heeft tot diverse vormen van internationale criminaliteit. In alle culturen hebben mensen behoefte aan bijvoorbeeld drugs – zo ook in de onze. Een verbod is dan als middel vrijwel altijd erger dan de kwaal, terwijl een Nederlands beleid van gedogen vaak het minste kwaad is, of het nu om abortus, euthanasie of drugsgebruik gaat. Als christelijk journalist heeft Vermaat natuurlijk recht op zijn eigen politieke opvattingen, maar hij moet er rekening mee houden dat dit zijn analyse zeer subjectief maakt. Over bepaalde 'fouten' in het christendom – zoals de dubieuze rol die de vorige Paus heeft gespeeld in het verspreiden van HIV/Aids – stapt hij wat luchthartig heen, terwijl hij die fouten andere religies (de islam of Afrikaanse natuurgodsdiensten) juist nadrukkelijk wél verwijt.

Ruim de helft van de geschetste problemen zal vermoedelijk snel verdwijnen als er een oplossing wordt gevonden voor het mondiale 'drugsprobleem'. Zo gaat Vermaat over de schreef in hoofdstuk 7 over de Nederlandse Antillen, waar hij een zeer gerespecteerd politicus als oud-minister van justitie Rutsell Martha belachelijk probeert te maken wan-

neer deze – volkomen terecht – stelt dat de drugsproblematiek op de Antillen vooral de schuld van Nederland (c.q. Europa) is, waar immers de vraag naar cocaïne vandaan komt (blz. 185). Als hij dan vervolgens (overigens wél terecht) de corruptie van de regering-Godett (2003-2004) aan de kaak stelt (blz. 185-191), is hij meteen veel minder geloofwaardig.

Verder bevat het boek, geschreven door een 'ervaren onderzoeksjournalist', te veel feitelijke onjuistheden. 'Eerwraak' (hoofdstuk 4) komt beslist niet alleen in de islamitische wereld voor, maar ook in het – katholieke – Latijns-Amerika. Misschien moet hij anders *Kroniek van een aangekondigde dood* van Gabriel García Márquez eens lezen. Ook vrouwenbesnijdenis (hoofdstuk 3) komt niet alleen in islamitische landen voor, maar ook in veel orthodox-christelijke landen. Dit staat wel ergens in een eindnoot vermeld, maar niet in de hoofdtekst.

Daarnaast zijn de vele verhalen over (ex-)moslims die met de dood bedreigd zijn, natuurlijk erg schokkend, maar ze worden soms wel erg klakkeloos geloofd. Neem het VVD-Tweede Kamerlid Ayaan Hirsi Ali. Ze heeft toegegeven dat zij hier onder valse voorwendselen politiek asiel heeft gekregen, omdat ze uit het (veilige) Kenia kwam en niet uit (het door een burgeroorlog geteisterde) Somalië.¹ Te ontkomen aan een uithuwelijking is natuurlijk een acceptabel motief, maar dan is het wel hypocriet te beweren dat alle (andere) Somalische asielzoekers hun vluchtverhaal verzonnen hebben, zelfs als het waar is.² En zijn de bedreigingen van vóór november 2004 (moord op Van Gogh) nou verzonnen of niet (blz. 71)?

Zelf schrijft Hirsi Ali na een vervelende woordenwisseling met een Brabantse puber in een Haags café, dus lang nadat ze bij de politie aangifte had gedaan van diverse 'bedreigin-

gen': 'Niet één dreigement heeft zo'n sterke indruk op mij gemaakt als dat (...).³ Iemand die eerder gelogen heeft en nu zo iets zegt, is óf nooit bedreigd geweest óf volslagen in de war, of beide.

Voor zover dat nog nodig is, kan Vermaats boek een nuttig tegenwicht bieden aan de warhoofden die beweren dat alle culturen 'gelijkwaardig' zijn. Natuurlijk is dit geen wetenschappelijk werk, maar Vermaat schetst zó veel verontrustende ontwikkelingen, dat de lezer benieuwd raakt naar zijn eigen visie. Veel problemen worden echter vooral omschreven, maar nauwelijks geanalyseerd. En de conclusies in hoofdstuk 12 zijn teleurstellend. Stellen dat het 'zonder de Joegoslavische en Albanese mafia in Europa een stuk veiliger zou zijn' (blz. 329) is als het inbeuken van een open deur. Helemaal bont maakt hij het met zijn aanbeveling (met een hoog 'Geert Wilders-gehalte') dat Nederland de Antillen moet afstoten, 'anders worden wij zelf gekoloniseerd – door de Colombiaanse drugsmafia' (blz. 329), zonder uit te leggen hoe Nederland de Antillen kan afstoten zonder diverse internationale verdragen te schenden.

In zijn boek zegt Vermaat nergens iets over welk immigratiebeleid de Nederlandse regering dan wél had moeten voeren. Met instemming citeert hij (op blz. 9) een CPB-studie,⁴ die concludeert dat de in het verleden gevoerde immigratiepolitiek voor Nederland een negatieve kosten-baten-balans had opgeleverd. Dit is echter volstrekt niet hetzelfde als te stellen dat immigratie onder *geen enkele omstandigheid* voor Nederland voordelig zou zijn. Welke rol speelt opleiding bij de economische waarde van een migrant en waarom zijn bepaalde soorten nieuwkomers (zoals huwelijksmigranten)⁵ bijna *a priori* slecht opgeleid?

Vermaat geeft dan ook nergens alternatieven voor het gevoerde beleid ten aanzien van de binnengehaalde immigranten. Het zou interessant zijn van hem te vernemen hoe hij denkt dat hun cultuur 'geplooid' kan worden in de juiste richting. Ik zou me kunnen voorstellen dat 'eermoorden' strenger bestraft moeten worden dan gewone moorden, omdat ze de dader nu binnen zijn gemeenschap prestige opleveren. Vermaat legt ook nergens uit hoe we zonder immigranten de gevolgen van de naderende vergrijzing (duurdere AOW en pensioenen, hogere kosten van de zorg, enz.) moeten opvangen, gegeven het recente verzet tegen de verhoging van de

pensioen- en AOW-gerechtigde leeftijd. Zonder alternatieven te geven, wordt Vermaats kritiek op het Nederlandse (immigratie-)beleid dan toch wat gratuit.

Verder zijn er in het boek nogal wat storende (type)foutjes geslopen, en op veel bladzijden zijn losse regels verschoven naar de vorige pagina (de zog 'hoerjongen'). Het lijstje met literatuurverwijzingen is ten slotte erg slordig samengesteld. Een index ontbreekt geheel, wat voor een boek met zo'n verscheidenheid aan onderwerpen wel een gemis is.

Thijs de Ruyter van Steveninck

Noten

- 1 R. Plasterk, 'Lawaaipapegaaï', in: *de Volkskrant*, 15 juli 2005.
- 2 'Tussen bedreigen en bedriegen', in: *Vrij Nederland*, 12 oktober 2002.
- 3 A. Hirsi Ali, 'O, je hebt moordneigingen', in: *Algemeen Dagblad*, 3 juni 2004.
- 4 *Immigration and the Dutch Economy*, Centraal Planbureau, 2003.
- 5 M.A. de Ruyter van Steveninck, 'Huwelijksmigratie moet aan banden', in: *NRC Handelsblad*, 7 juni 2003.

Dr M.A. de Ruyter van Steveninck is econoom en cultuurfilosoof. Hij werkt voor de overheid van de Nederlandse Antillen.

Meer dan 700 dagen vast in Dagestan

Coen van Zwol:

Gijzelaar van de Kaukasus. De ontvoering van Arjan Erkel.

Amsterdam/Rotterdam: Prometheus/NRC Handelsblad, 2005; 260 blz.; 14,95 euro; ISBN: 90-446-0503-8

Ten tijde van de Sovjetunie was het duidelijk wat westerse mensenrechtenorganisaties te doen stond als de KGB een dissident had opgepakt, die vervolgens in een kamp was opgesloten of in een psychiatrische inrichting platgespoten. De ervaring had geleerd dat de sovjetoverheid gevoelig was voor negatieve internationale publiciteit. Aandacht in de internationale media kon soms tot vrijlating van dissidenten leiden en gaf vaak een vorm van bescherming, hoe betrekkelijk ook.

Wat de juiste handelwijze was om de in augustus 2002 in de Russische Noord-Kaukasus ontvoerde mede-

werker van *Artsen zonder Grenzen*, Arjan Erkel, vrij te krijgen, was echter allerm minst duidelijk. Moest er met zoveel mogelijk lawaai actie voor hem gevoerd worden in de internationale media of juist niet? Moest er losgeld aan zijn ontvoerders worden betaald? Hoeveel, en door wie moest dat worden overgedragen? Wie waren zijn ontvoerders eigenlijk en via welke kanalen was toegang tot hen mogelijk?

Met dit soort vragen worstelden degenen die ijverden voor de vrijlating van Arjan Erkel. Lezing van *Gijzelaar van de Kaukasus* maakt duidelijk dat de antwoorden op die vragen tijdens het lange gijzelingsdrama – het slachtoffer zat in totaal 706 dagen vast – tot op het laatst omstrepen en volstrekt onduidelijk bleven.

De van tijd tot tijd grote onenigheid tussen de pleitbezorgers van Arjan Erkel was achteraf gezien waarschijnlijk onvermijdelijk, zo schrijft Van Zwol, omdat er in feite drie partijen

waren met elk hun eigen visie op de zaak, deels ingegeven door eigen belangen: de naaste familie, de Nederlandse overheid (in het bijzonder het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag) en Artsen zonder Grenzen. Extra complicatie in het geval van Artsen zonder Grenzen was bovendien dat Erkel op het moment van zijn ontvoering officieel in dienst was van de Zwitserse afdeling, terwijl de twee invloedrijkste afdelingen van de organisatie, de Franse en de Nederlandse, elk van tijd tot tijd in deze zaak ook nog eens hun eigen beleid voerden. De langdurige gijzeling leidde ook tot conflicten en wrijvingen tussen de familie Erkel en Artsen zonder Grenzen. Na de gelukkige afloop ontstond er nog een onverkwikkelijke publieke ruzie tussen de Nederlandse overheid en Artsen zonder Grenzen over wie er voor de betaling van het losgeld moest opdraaien.

Van Zwol beschrijft boeiend de volstrekt ondoorzichtige politieke situatie

in de aan het opstandige Tsjetsjenië grenzende republiek Dagestan, waar Erkel werd ontvoerd en waarschijnlijk gevangen heeft gezeten. De potentieel zeer instabiele situatie in Dagestan is in zekere zin de sleutel tot deze droevige geschiedenis met een onverwacht gelukkige afloop. Uit berichten van de afgelopen tijd is bekend dat de Dagestaanse overheid een beleid voert van keiharde onderdrukking van het moslimextremisme, dat in het naburige Tsjetsjenië ook een belangrijke rol speelt in de opstand tegen het Russische bewind. Daarbij worden, zoals in Rusland niet ongebruikelijk, ook onschuldigen vaak het slachtoffer van mishandeling of erger door de politie. Familieleden van de slachtoffers nemen regelmatig wraak door politie-officieren te vermoorden en het resultaat is een cyclus van geweld, waardoor de laatste jaren aan beide zijden al tientallen doden zijn gevallen.¹ Verder zijn er allerlei criminele bendes actief in Dagestan, waarmee politiepersoneel vaak naar hartelust samenwerkt en die deels ook door ontvoeringen en het vragen van losgeld hun brood verdienen.

Daarnaast is ook de Russische federale veiligheidsdienst FSB in het gebied actief, die alleen al vanwege zijn optreden de laatste jaren in Tsj-

tsjenië een buitengewoon kwalijke reputatie heeft verworven en zich ook in Dagestan aan de beginselen van de rechtsstaat weinig gelegen laat liggen. Van Zwol oppert zelfs de mogelijkheid dat medewerkers van de FSB Erkel hadden ontvoerd en op die manier probeerden een centje bij te verdienen. Hij merkt daar overigens bij op dat het niet noodzakelijkerwijs zou hoeven te betekenen dat de ontvoering door Moskou was verordonneerd. Het is immers maar zeer de vraag in hoeverre het Kremlin de lokale FSB of elementen daarin onder controle heeft.

In feite is het nooit duidelijk geworden wie de ontvoerders precies zijn geweest, zoals bijna alles aan deze zaak onduidelijk is – afgezien van het feit dat Arjan Erkel in augustus 2002 werd ontvoerd en pas in april 2004 weer vrijkwam. Die onduidelijkheid is het onbevredigende aan het verhaal, al valt dat de auteur niet te verwijten. Het boek wemelt ook van de schimmige figuren, die in Dagestan meestal Magomedov heten of een naam hebben die daar sterk op lijkt.

Schimmig is ook zeker de voormalige KGB-officier Valentin Velitsjko, die nog wat Nederlands spreekt omdat hij in de jaren '80 enige tijd voor spionagedoeleinden in Nederland was

gestationeerd. Velitsjko is de voorzitter van een zeer nobele club van KGB-veteranen die uiteraard op volkomen ondoorzichtige wijze het losgeld aan de ontvoerders heeft doorgespeeld, wat leidde tot Erkels vrijlating. Hoeveel Velitsjko daarbij in eigen zak heeft gestoken, is niet bekend.

Al even schimmig is de Dagestaanse luitenant-kolonel van de politie Temirboelatov, die herhaaldelijk zegt te weten waar Erkel zich bevindt en wie hem hebben ontvoerd. Niet onaanvaardig misschien, totdat op zeker moment Temirboelatov zelf wordt gearresteerd wegens betrokkenheid bij een ontvoering. Hij zou overigens later weer worden vrijgelaten. Niets is wat het lijkt in Rusland, is wel eens gezegd, en dat geldt kennelijk in nog sterkere mate voor Dagestan.

Ben de Jong

Noot

¹ *The Moscow Times*, 15 maart 2005.

Dr B.M. de Jong is verbonden aan de leerstoelgroep Oost-Europese geschiedenis en Oost-Europakunde van de Universiteit van Amsterdam.

Sovjet-spionnen doen een boekje open

Ben de Jong:

Schild en zwaard van de Oktoberrevolutie: De memoires van Sovjet inlichtingen-officieren 1953-1991.

Maastricht: Shaker Publishing BV, 2004;

415 blz.; 36,- euro;

ISBN: 90-423-0239-9

In zijn proefschrift heeft Ben de Jong zich de centrale vraag gesteld wat de memoires van sovjet-inlichtingenofficieren aan inzichten opleveren over geschiedenis, structuur en werkwijze van de KGB en de GROe. Daarbij plaatst hij direct een voorbehoud over de mate van betrouwbaarheid van dergelijke memoires. Dit probleem heeft hij trachten op te lossen

door de beschrijving van bepaalde gebeurtenissen te vergelijken aan de hand van diverse memoires en ander materiaal, en door daarbij tegenstrijdigheden en overeenkomsten te vermelden.

De Jong heeft zijn onderzoek als volgt opgezet. Hij heeft voornamelijk memoires bestudeerd van inlichtingenofficieren van de 'civiele' inlich-

tingendienst KGB (rond de 30 memoires) en in beperkte mate ook van personeel van de militaire inlichtingendienst GROe (drie memoires). Hij heeft memoires gebruikt van zowel overlopers als van gepensioneerd inlichtingenpersoneel dat in de USSR/Rusland is gebleven. Als tijdsbegrenzing heeft De Jong gekozen voor het sterfjaar van Stalin, 1953, en het einde van de USSR, 1991. De beweegreden hiervoor is dat na de dood van Stalin de sovjet-inlichtingen- en veiligheidsdienst werd gereorganiseerd en onder de nieuwe benaming van 'KGB' een andere koers ging varen, minder gericht op (massale) repressie. Het jaar 1991 bracht niet alleen het einde van de Sovjetunie, maar daaraan voorafgaand al dat van de KGB, die in opdracht van Gorbatsjov – na diens gijzeling – als machtsblok werd opgesplitst.¹

De voornaamste onderzoeksthema's die De Jong behandelt zijn: de relatie tussen de KGB en de sovjetcommunistische partij CPSU; de verhoudingen tussen KGB en GROe; en de rol van de KGB in Oost-Europa. Aan dit laatste thema, over de KGB als controle-instrument van de Sovjetunie over Oost-Europa, besteedt De Jong de meeste aandacht. Na behandeling van deze thema's volgt een uitvoerige bespreking van de memoires die hij heeft gebruikt voor zijn promotie-onderzoek, alsmede bijlagen met diagrammen over o.a. de verhouding van de KGB tot de leidende organen van de CPSU en over de organisatie van de KGB. De Jongs proefschrift biedt een goed inzicht in de inlichtingen- en veiligheidsaspecten van complexe politiek-administratieve processen binnen de Sovjetunie, maar ook van de sovjetisering van Oost-Europa en van inlichtingenacties tegen Westerse landen.

Tot de ondergang van de Sovjetunie was het thema van het doen en

laten van inlichtingendiensten grotendeels onontgonnen. Enerzijds door de schaarste aan (archieff) materiaal, anderzijds door gebrek aan belangstelling. Beide grondslagen zijn inmiddels achterhaald. Rusland heeft sindsdien (delen van) inlichtingenarchieven vrijgegeven, inmiddels hebben vele memoires van inlichtingenofficiëren het daglicht gezien, en verder heeft de bemoeienis van inlichtingendiensten met interne veiligheid – zowel in Rusland als in het Westen, zeker na '9/11' – de ietwat lacherige '007'-benadering van deze diensten doen verstommen.

In 1991 werd de KGB opgedeeld over verscheidene organen, waarmee een einde leek te zijn gekomen aan de machtspositie van de triade van CPSU, KGB en leger. De ontwikkelingen in de Russische Federatie sindsdien laten echter een beeld zien waarin – naast de regering – inlichtingendiensten (en strijdkrachten) nog steeds, of wederom, vitale machtsposities bekleden. Zo heeft president Vladimir Poetin, zelf voormalig luitenant-kolonel van de KGB, de afgelopen jaren consequent stromannen uit de inlichtingendiensten op vele sleutelposities van de Russische Federatie gearachuteerd.² Des te meer reden om goede kennis te nemen van de activiteiten van de KGB van destijds, waarvan de tradities door de rechtsoptvolgende organen, zoals de federale veiligheidsdienst FSB, worden voortgezet.

Dr De Jong concludeert dat zolang de Russische overheid selectief is in het vrijgeven van archiefmateriaal van KGB en GROe – materiaal over de activiteiten van de diensten van vóór 1953 wordt wel openbaar gemaakt, maar nauwelijks van de jaren daarna – er geen goed alternatief is voor het gebruik van memoires van inlichtingenofficiëren als bron betreffende de activiteiten van deze diensten. Met

de (voortgaande) machtspositie van de Russische inlichtingendiensten in het achterhoofd kan De Jongs pleidooi voor de waarde van 'spionnenrelazen' zeker worden ondersteund.

Marcel de Haas

Noten

- 1 Voor een beschrijving van de ineenstorting van de USSR en de opdeling van de KGB, zie M. de Haas, *Veiligheidsbeleid en airpower onder Jeltsin en Poetin: de ontwikkeling van het veiligheidsdenken in de Russische Federatie en de gevolgen ervan voor de inzet van het luchtwapen (1992-2000)*, Utrecht: De Banier, 2004, blz. 34-37.
- 2 Voor meer informatie over de plaatsing van (voormalige) inlichtingenofficiëren op sleutelfuncties van de Russische Federatie en over de ontwikkeling van de rechtsopvolgers van de KGB, zie bijv.: M.A. Smith, *Putin's Power Bases*, Camberley: Conflict Studies Research Centre, juni 2001; M.A. Smith, *Putin's Nationalist Challenge*, Camberley: Conflict Studies Research Centre, mei 2005, www.da.mod.uk/csrc; en De Haas, *a.w. noot 1*, blz. 62-64, 70-74 en 89.

Luitenant-Kolonel van de Koninklijke Luchtmacht dr M. de Haas is als krijgskundig onderzoeker verbonden aan het Clingendael *Security and Conflict Programme*.

Nationale machtsbelangen en humanitaire motieven

D. Hellema & H. Reiding (red.)

Humanitaire interventie en soevereiniteit. De geschiedenis van een tegenstelling.

Amsterdam: Boom, 2004; 350 blz.;
29,50 euro; ISBN: 90-8506-114-8

De inval van de door de Amerikanen geleide 'coalition of the willing' in Irak (2003), de NAVO-bombardementen op Servië (1999) en de VN-interventie in Oost-Timor (1999): het zijn allemaal voorbeelden van militaire interventies die de laatste jaren tot verhitte debatten hebben geleid over de relatie tussen enerzijds *humanitaire interventies*, die gebaseerd zijn op de als universeel beschouwde Rechten van de Mens en de liberale democratie, en anderzijds de sinds de Westfaalse vrede centraal staande concepten van *soevereiniteit en niet-inmenging* in binnenlandse aangelegenheden. Het is deze relatie die centraal staat in de bundel *Humanitaire interventie en soevereiniteit. De geschiedenis van een tegenstelling*. Deze tegenstelling doet niet alleen de vraag rijzen of het beginsel van soevereiniteit aan betekenis heeft ingeboet als gevolg van de toenemende 'globalisering' en internationale integratie, maar vergt ook een analyse van de verwevenheid van nationale *machts-politieke belangen* met humanitaire motieven in het geval tot een militaire interventie wordt overgegaan. In deze bundel worden deze kwesties in drie onderscheiden delen behandeld.

In het *eerste deel* wordt getracht een *historisch overzicht* te geven van de evolutie van deze tegenstelling vanaf het midden van de 15de eeuw tot aan de Koude Oorlog. Ten eerste wordt duidelijk dat het gebruik van

het soevereiniteitsbegrip in de vroegmoderne tijd problematisch is, gezien de sterke verwevenheid van politiek en religie, en de soevereiniteitsstatus die vooraanstaande families in deze periode opeisen. Pas vanaf de Reformatie en de daaropvolgende oorlogen en vredesakkoorden treedt er een zekere verharding op van het soevereiniteitsbegrip. Ten tweede hebben in de periode vóór de 20ste eeuw slechts zelden humanitaire interventies in de hedendaagse betekenis van het woord plaatsgevonden. Humanitaire overwegingen speelden nauwelijks een doorslaggevende rol en de interventies die werden uitgevoerd, zowel binnen het koloniale systeem als daarbuiten, waren voornamelijk gebaseerd op een beschavingsmissie en een superioriteitsgevoel van de Europese cultuur ten aanzien van 'half-geciviliseerde' en 'barbaarse' delen van de wereld.

Soevereiniteit gold dus niet voor de gehele mensheid. Dit veranderde voornamelijk door de dekolonisering, wat tot gevolg had dat zowel het soevereiniteitsbegrip als de universele Rechten van de Mens een bloei kenden in de naoorlogse periode. In theorie althans. In de praktijk bleek het soevereiniteitsbeginsel tijdens de Koude Oorlog het immers te winnen van de Rechten van de Mens, onder meer als gevolg van de juridische onduidelijkheid, de vrees voor het scheppen van precedentes en de vrees voor een tegenreactie van de andere supermogendheid.

In het *tweede deel* van het boek wordt aandacht besteed aan enkele *actuele aspecten* van humanitaire interventies. Baehr en Flinterman maken een analyse van de huidige stand van zaken; zij gaan voornamelijk in op de juridische mogelijkheden

om zonder een mandaat van de VN-Veiligheidsraad op te treden. Ze doen een oproep voor de ontwikkeling van een juridisch kader voor humanitaire interventies die uitgevoerd worden zonder dergelijk mandaat. Moreel en politiek gezien, zo stellen de auteurs, worden dergelijke interventies in bepaalde gevallen als gerechtvaardigd beschouwd en een degelijk juridisch kader moet er dan ook voor zorgen dat het begrip humanitaire interventie niet wordt misbruikt ter behartiging van zuiver nationale belangen.

Een van de meest interessante en relevante artikelen is van Peter Malcontent. Hij verdedigt de stelling dat ondanks de technologische ontwikkelingen de onafhankelijkheid van de media in het politieke krachtenveld nauwelijks groter is geworden. De toenemende concurrentiestrijd zorgt er enerzijds voor dat de media nog steeds uitermate gevoelig blijven voor misbruiken door politici, anderzijds dat door externe bronnen aangeleverde nieuwsberichten in een steeds kortere tijd moeten worden gecontroleerd. De juistheid van deze stelling werd tijdens de laatste Golfoorlog, die helaas in het boek niet als *case study* wordt gebruikt, nogmaals bevestigd door zowel de vernieuwende idee van de 'embedded journalists' als door de verklaring van Tony Blair over de snelle inzetbaarheid (in 45 minuten) van het nucleaire arsenaal van Saddam Hoessein en de daaraan gekoppelde zaak-Kelly.

Op de vraag of de media de politieke besluitvorming met betrekking tot deelname aan humanitaire interventies kunnen sturen, hetzij wat betreft deelname aan dergelijke operaties (*pushende* invloed), hetzij wat betreft terugtrekking van de troepen (*pul-*

lende invloed), moet Malcontent het antwoord schuldig blijven. Niettemin ontwaart hij in de beslissing van de Nederlandse regering troepen naar Srebrenica te sturen toch een zekere *pushende* invloed, niet zozeer wat betreft de toenemende roep om troepen te sturen, maar wel wat betreft de daaraan ten grondslag liggende stroom van beelden en berichten over concentratiekampen in ex-Joegoslavië.

In de volgende twee bijdragen wordt op twee bijzonder prangende kwesties ingegaan. Grünfeld onderzoekt de relatie tussen conflictpreventie en soevereiniteit. Hij richt zich op het belang van *early warning* en conflictpreventie vóór het eigenlijke militaire optreden. De auteur concludeert dat alleen bij militair optreden zonder toestemming van de doelstaat de soevereiniteit in het gedrang komt, maar dat vroegtijdig optreden zonder militaire middelen de soevereiniteit intact laat. Hellema, van zijn kant, richt zich op de vaststelling dat, hoewel geargumenteerd kan worden dat humanitaire interventies beëindigd moeten worden zodra de acute crisissituatie is opgeheven, dergelijke interventies toch *steeds langer duren*. Hij verbindt dit aan het toenemend streven naar doelstellingen als democratisering en staatsopbouw, waardoor de rechtvaardigheidsgronden van interventies worden verbreed en de soevereiniteit voor langere tijd opzij geschoven wordt. Zeer terecht betwijfelt de auteur 'of de westerse landen wel in staat zijn om langdurige en risicovolle staatsvormings- en democratiseringsprojecten tot een goed einde te brengen; laat staan dat het mogelijk is dergelijke projecten voor te stellen als uitdrukking van een door universele normen gedragen internationale gemeenschap' (blz. 186).

Het laatste deel van de bundel

bevat enkele *case studies*. De bijdragen van De Graaf en Eysink richten zich op de Balkan, respectievelijk op de bijna-interventie van de Britten in het Osmaanse rijk als gevolg van grove mensenrechtenschendingen in de Balkan (1875-1878), en op de NAVO-interventie in Servië (1999). De bijdragen van Van Goor en Glasius richten zich op Indonesië, respectievelijk op de Lombok-expeditie van de Nederlands-Indische regering (1894) en op de VN-interventie in Oost-Timor (1999). Uit de voorbeelden uit de 19de eeuw blijkt nogmaals dat eventuele interventies slechts gedeeltelijk op humanitaire gronden werden afgewogen, maar dat toch voornamelijk machtspolitieke belangen de overmacht hadden. De afwijging van beide principes blijkt aan het einde van de 20ste eeuw echter niet veel veranderd te zijn, ondanks de sterkere ontwikkeling van internationaal-rechtelijke principes en beginselen.

Deze bundel behandelt een uitermate belangrijk thema, dat aan het begin van de 21ste eeuw zeker nog niet aan belang heeft ingeboet. Het betreft een tegenstelling die niet zonder meer tot een synthese gebracht kan worden, zoals wederom is gebleken in de jaren na 9/11. De historische benadering van het thema in deze bundel heeft een waarde op zich zelf, aangezien ze een continuïteit aanduidt die niet zonder meer steeds wordt (h)erkend. De soms lange historische uitweidingen verhinderen echter dat een kernachtige analyse wordt gemaakt. De redacteurs hebben dan ook een kans voorbij laten gaan het uitermate belangrijke tweede deel van de bundel uit te breiden ten koste van de meer historische delen 1 en 3. Enkele thema's die nog behandeld hadden kunnen worden, betreffen bijvoorbeeld de pre-emptieve aanval; het belang van

non-interventies, zoals in Soedan; het verschil tussen volks- en staatssoevereiniteit en de gevolgen hiervan voor de internationale verantwoordelijkheid; en de recentelijke begripsverschuiving van 'het recht om in te grijpen' (*right to intervene*) naar 'de verantwoordelijkheid om bevolkingen te beschermen' (*responsibility to protect*). Niettemin vormt deze bundel een belangrijke bijdrage aan een thema dat nog steeds brandend actueel is.

Stefan Renckens

Stefan Renckens is verbonden aan het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid van de Katholieke Universiteit Leuven.